

H. SZILÁGYI ISTVÁN*

JOGTUDATKUTATÁSOK A MAGYAR KRIMINOLÓGIÁBAN

<https://doi.org/10.51783/ajt.2025.3.05>

A tanulmány célja egy, a hazai jogtudatkutatók elméleti és módszertani kérdéseit vizsgáló kutatási programhoz illeszkedve, az 1960-as évek közepétől a 2020-ig terjedő korszak ez irányú kriminológiai kutatásainak áttekintése. Ennek alapja egyrészt a jogszociológiában zajlott kutatások már korábban feldolgozott anyaga, másrészt pedig a kriminológiai kutatásokat részleteiben bemutató előtanulmány. Az áttekintéshez két alapvető szempont kínálkozott: egyrészt, hogy hogyan egészítették ki a kriminológiai kutatások a jogszociológia területén zajló vizsgálódásokat tartalmi, elméleti és módszertani szempontból. Másrészt, hogy hogyan alakult a két diszciplína közötti diszkurzív tér dinamikája az áttekintett periódus folyamán. A bevezetést követő rész vázolja azt az elméleti keretet, amely a kriminológiai kutatások rendezésének sémáját adja. Ezt követően kerül sor a jogtudat problémájához kapcsolódó kriminológiai vizsgálatok hozadékának számbavételére, különválasztva a tartalmi, az elméleti és a módszertani aspektusokat. A negyedik rész a két diszciplína közötti viszony változásait mutatja be, jelezve a rendszerváltást követő három évtizedben bekövetkezett pozitív változásokat. A tanulmány záró része a feldolgozott jogtudatkutatók tartalmi üzenetét igyekszik megfogalmazni, hangsúlyozva ebben a kriminológiai kutatások tanulságait.

1. BEVEZETÉS

A tanulmány 2012-ben, a magyar lakosság jogtudatának vizsgálatára indult kutatássorozat utolsó fázisában született. Az eredeti, hároméves OTKA kutatási program egy fél évtizedig tartó projektté bővült, amelynek eredményeit 2018-ban tanulmánykötetben tettük közzé.¹ Még ebben az évben alkalmam nyílt csatlakozni egy Kelemen László által szervezett és vezetett longitudinális kutatáshoz. Ez a magyar társadalomnak a jogra, az igazságszolgáltatásra, a jog értékelésével is összefüggő, politikailag érzékeny társadalmi problémákra vonatkozó véleményének alakulását vizsgálta a 2010 és 2018 közötti, majd egy évtizednyi periódusban.² Ezekre az előzményekre

* PhD, egyetemi tanár, PPKE JÁK, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28. E-mail: h.szilagyi.istvan@jak.ppke.hu.

¹ H. SZILÁGYI István (szerk.): *Jogtudat-kutatások Magyarországon 1967–2017* (Budapest: Pázmány Press 2018).

² H. SZILÁGYI István – KELEMEN László: *Miként vélekedünk a jogról? Szociálpszichológiai kutatás 2018* (Budapest: HVG–ORAC 2019); István H. SZILÁGYI – László KELEMEN – Sam Gilchrist HALL:

épült *A magyar jogtudat-kutatások elméleti és módszertani kérdései* címmel indult kutatási programom,³ amely megvalósítására 2020-ban az Nemzeti Közszerológati Egyetem támogatásával, illetve az annak kebelében működő Információs Társadalom Kutatóintézzettel együttműködésben került sor. Kutatási programom első fázisa a hazai jogtudatkutatások történetének áttekintése volt az 1967-től napjainkig terjedő időszakban, amit azonban két szakaszra bontva dolgoztam fel, elválasztva a rendszerváltás előtti és az azt követő, 2020-ig tartó periódust.⁴

A tanulmány alapja egy, a jogszociológiában zajlott jogtudatkutatókat kiegészítő kriminológiai vizsgálódások számbavételét célul tűző, egységes narratív keretbe foglalt szakirodalmi áttekintés.⁵ Az ott bemutatott anyag időbeli tagolására elsőként a rendszerváltás határvonása adódott, miként a jogszociológiai kutatások esetében is.⁶ Tekintettel arra, hogy a következő két évtizedben a jogtudat témájához kapcsolható kriminológiai vizsgálatok intenzitása felülmúlta a jogszociológia terén folytatott kutatásokat, ezért évtizedes bontást alkalmaztam, jelezve a jellegzetes témák és szemléletek változásait. Másfelől a jogtudat témája szempontjából releváns kriminológiai vizsgálatok kiválogatását a jogtudatkutatók teoretikus problémáinak a fent említett kutatási tervben vázolt problématerképét,⁷ illetve az azt követően végzett elméleti vizsgálódásokból leszűrt megfontolásokat szem előtt tartva végeztem el. Ennek az elméleti szerkezetnek a főbb elemeit az alábbiakban, a tanulmány 2. pontjában vázolólok.

A jelen tanulmány elsődleges és másodlagos „nyersanyagát” tehát a magyar lakosság jogtudatával kapcsolatos empirikus kriminológiai és jogszociológiai vizsgálódások kutatástörténeti áttekintése adja. Fókuszába pedig – a szerkesztő útmutatását követve – a következő két probléma került: egyrészt, hogy hogyan egészítették ki a kriminológiai kutatások a jogszociológia területén zajló vizsgálódásokat tartalmi, elméleti és módszertani szempontból; másrészt, hogy hogyan alakult a két diszciplína közötti diszkurzív tér dinamikája az áttekintett periódus folyamán. E kérdések megválaszolásához igyekszik segítséget nyújtani a feldolgozott kriminológiai kutatásokról készített alábbi áttekintő táblázat.

Changing Legal and Civic Culture in an Illiberal Democracy. A Social Psychological Survey of the Hungarian Legal System (Trans.: Tamás JUHÁSZ) (Abingdon: Routledge 2022), <https://doi.org/10.4324/9781003188926>.

³ A projekt részletes bemutatására lásd: H. SZILÁGYI István: „Kísérlet a magyar jogtudat-kutatók elméleti és módszertani kérdéseinek áttekintésére” *MTA Law Working Papers* 2020/12. 24., <https://jog.tk.mta.hu/mtalwp/kiserlet-a-magyar-jogtudat-kutatasok-elméleti-es-modszertani-kerdesek-attekintesere>.

⁴ H. SZILÁGYI István: „Jogtudat-kutatók a magyar jogszociológiában a rendszerváltás előtt” *Iustum Aequum Salutare* 2021/1. 27–62.; H. SZILÁGYI István: „Jogtudat-kutatók a magyar jogszociológiában a rendszerváltást követően” I. *Iustum Aequum Salutare* 2021/4. 41–71.; H. SZILÁGYI István: „Jogtudat-kutatók a magyar jogszociológiában a rendszerváltást követően” II. *Iustum Aequum Salutare* 2022/1. 45–73.

⁵ H. SZILÁGYI István: „Jogtudat-kutatók a magyar kriminológiában” *MTA Law Working Papers* 2025/5. 33., <https://jog.tk.elte.hu/mtalwp/jogtudat-kutatasok-a-magyar-kriminologiaban>.

⁶ H. SZILÁGYI: „Jogtudat-kutatók a magyar jogszociológiában a rendszerváltás előtt” (4. l.) 41–43.

⁷ H. SZILÁGYI (3. l.) 7–24.

A vizsgálat tárgya	Az adat-felvétel ideje	Alkalmazott módszer	Nemzetközi viszonylat
1 fiatalok bűnözők személyiség vizsgálata	1961–1964	interjú (L)	nincs
2 fiatalok bűnöző csoportok kialakulása	1966–1967	dokumentumelemzés (L)	nincs
3 a büntetőjogi rendszer társadalmi értékelése	1978	kérdőív (T)	nincs
4 a társadalmi szerkezet összefüggése a devianciával és a bűnözéssel	1980–1985	statisztikai elemzés (T)	nincs
5 „cigánybűnözés”	1981	összehasonlító statisztikai elemzés (T)	nincs
6 látens bűnözés	1982	kérdőív (T)	nincs
7 a bűnöző személyiség lélektani jellemzőinek vizsgálata	1986–1990	dokumentumelemzés (T) interjú (L) pszichológiai teszt (T) laboratóriumi kísérlet (T)	nincs
8 erkölcs és büntetőjog a közvéleményben	1988, 1997	kérdőív (T) longitudinális összehasonlító elemzés	nincs
9 erőszakos bűnözés és a bűnözéstől való félelem	1994–1996	statisztikai elemzés (T) dokumentumelemzés (L)	van
10 a rendőrök cigány kisebbséghez való viszonya	1996	kérdőív (T)	nincs
11 magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben	1997	kérdőív (T)	nincs
12 a rendszerváltás előtti „cigánybűnözésre” vonatkozó statisztikák elemzése	1971–1988	statisztikai elemzés (T)	nincs
13 „cigánybűnözés”	1999–2000	kérdőív (T)	nincs
14 a bűnözéssel kapcsolatos attitűdök vizsgálata	2004	kérdőív (T) összehasonlító elemzés	van
15 áldozattá válás, bűnözéstől való félelem és a bűnüldöző szervek megítélése	2005	kérdőív (T)	van
16 a bűnözés, a közbiztonság és a büntetési rendszer megítélése	2005	kérdőív (T)	nincs
17 média és igazságszolgáltatás	2002–2004	dokumentumelemzés (T) esettanulmány (L)	nincs
18 a bűn és a gyermekek ábrázolása a médiában	1996–2006, 2008	esettanulmány (L) dokumentumelemzés (T)	nincs
19 észt és magyar fiatalok látens devianciája a családhoz és a kortárs csoporthoz való kötődés összefüggésében	2007	kérdőív (T)	van
20 a fiatalok értékrendje és deviáns viselkedési formáik összefüggése	2006	pszichológiai teszt (T)	van
21 a média hatása a bűnözésre és a büntető igazságszolgáltatásra vonatkozó lakossági attitűdökre	2010	fókuszcsoportos interjú (L)	nincs

A vizsgálat tárgya	Az adat-felvétel ideje	Alkalmazott módszer	Nemzetközi viszonylat
22 a bűnözéstől való félelem és a bizonytalanság érzet	2015	részt vevő megfigyelés (L) mélyinterjú (L) fókuszcsoportos interjú (L) kérdőív (T)	van
23 a halálbüntetés támogatottsága	1978–2018	összehasonlító statisztikai elemzés (T)	van
24 a büntetőjogi szabályok ismerete és lakossági értékelése	2018	kérdőív (T)	nincs
25 a reziliens személyiség jellemzői és kialakulása	2019	mélyinterjú (L)	nincs

A vizsgálat tárgya: nem feltétlenül azonos a kutatási eredményeket bemutató közlemény címével. **Az adatfelvétel ideje:** 1961–1964 – egy hosszabb kutatási perióduson belül több ízben vagy folyamatosan végzett adatfelvétel; 1986, 1997 – longitudinális kutatások esetében az egymást követő vizsgálatok időpontjai. **Alkalmazott módszer:** (T) kvantitativ módszer; (L) kvalitativ módszer; dokumentumelemzés (T) bizonyos típusú dokumentumok vagy tartalmi elemek előfordulásának statisztikai vizsgálata; dokumentumelemzés (L) a dokumentumok tartalmi elemzése. **Nemzetközi viszonylat:** van – az elemzés külföldi empirikus kutatási adatokat ismerteti, vagy az adatfelvételre nemzetközi kutatási projekt keretében, vagy ahhoz kapcsolódóan került sor.

A tanulmánynak a jogtudattal összefüggő kriminológiai kutatások eredményeit mérlegre tevő részében (3. pont) a jelzett kutatások bemutatásánál zárójelben szereplő arab számok a fenti táblázatban a vizsgálatok kronologikus sorrendjét mutató tételre utalnak.

2. JOGTUDAT ÉS JOGI KULTÚRA: A VÁLOGATÁS SZEMPONTJAIT ADÓ ELMÉLETI KERET

A jogtudat és a jogi kultúra fogalmi elemzésével az elmúlt években több tanulmányomban is foglalkoztam.⁸ A következőkben bemutatott vázlat csupán a csokorba szedett kriminológiai kutatások kiválogatásának szempontjául szolgáló elméleti

⁸ H. SZILÁGYI István: „Adalékok a jogi kultúra fogalmához” in NAGY-JANKA Teodóra (szerk.): *A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai. I.* (Szekszárd: Pécsi Tudományegyetem Kultúrtörténeti, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar 2018) 109–124.; H. SZILÁGYI István: „Jogi kultúra vagy társadalmi jogtudat?” *Acta Humana. Hungarian Centre for Human Rights Publications* (2021) 3. 89–115.; H. SZILÁGYI István: „Social Legal Consciousness or Legal Culture?” *7 Public Governance, Administration and Finances Law Review* (2022) 2. 5–39., <https://doi.org/10.53116/pgaftr.2022.2.1>; H. SZILÁGYI István: „Jogtudat” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Jogsociológia rovat, rovat-szerkesztő: BENCZE Máttyás) 2023, 1–18. <http://ijoten.hu/szocikk/jogtudat>; H. SZILÁGYI István: „Jogi kultúra” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Jogsociológia rovat, rovat-szerkesztő: BENCZE Máttyás) 2023, 1–27., <http://ijoten.hu/szocikk/jogi-kultura>.

keret megvilágítását szolgálja. A területi korlátokra tekintettel itt most mellőzöm a felmerülő elméleti problémák részletes tárgyalását és a releváns szakirodalmi hivatkozásokat.

A jogtudat fogalma a jogi kultúrára irányuló egyéni és csoportos lélektani mozzanatokra utal. E jelenségkörön belül elválasztjuk a jogtudat egyéni és társadalmi szintjét. Az egyéni lelki jelenségek szintjén megkülönböztetjük a jogtudat és a jogismeret fogalmát. A kettő fogalmi relációjában az előbbi az átfogóbb kategória, a jogismeret tehát a jogtudat egyik alkotóeleme, amely az egyéni lélek kognitív (tudatos, racionális, értelmi) szférájához kapcsolható. Az egyéni jogtudat bizonyos fokig reziduális kategória is, mert minden egyéb lélektani mozzanatot magában foglal, amit a jogismeret nem fed le: így elsősorban az érzelmi és az akarati elemeket, melyek a lélek affektív (tudatalatti, emocionális), illetve reaktív részéhez tartoznak. A társadalmi szintű jogtudat az egyéni jogtudatok társaslélektani összerendeződése egy komplex folyamatban, amelyben a társadalmi szerkezet számos intézménye, formális és nem formális eleme vesz részt az államon kívül, jöllehet ez utóbbi egyike a folyamatban közreható domináns tényezőknek. Az egyént a társadalomhoz kapcsoló viszonyrendszerben a társadalomtól az egyén felé haladva három hatásnyalábot vagy mezőt különíthetünk el: a szocializációt, a kommunikációt és a jogalkalmazást. Az egyéntől a társadalom irányába mutató hatások között pedig ismét a kommunikáció, valamint a jogilag releváns, illetve a kifejezetten jogi cselekvések mezejét. A társadalmi szinten ezen kívül el kell különítenünk az intézményi réteget és a társadalmi jogtudatot. Figyelembe kell venni az egyén és a társadalom egésze között ékelődő szerkezeti elemeket is, amelyek mintegy kaleidoszkópként felbontják és megsokszorozzák a jogi szocializáció, a kommunikáció és a cselekvések fent említett hatásnyalábjait: a társadalmi rétegződés, a szocietális csoportok és a professzionális csoportok egymást keresztező dimenzióit.

Mint láttuk, a jogtudat fogalmát a jogi kultúrával összefüggésben határoztuk meg. Míg az előbbibe alapvetően az egyéni és a társaslélektani jelenségek tartoznak, addig az utóbbi a joggal kapcsolatos értékek, normák, szimbólumok, narratívák és a társadalmi gyakorlatok sajátos mintázatainak szövedéke. A jogi kultúra közvetlenül kapcsolódik a legitimitás fogalma mentén a politikai kultúrához, és szervesen illeszkedik a kultúra egészének szövetébe. A jogi kultúrán belül el kell választanunk továbbá a „laikus” és a „professzionális” jogi kultúra terrénját. A jogi kultúra egészének formálódása szempontjából a „professzionális” aspektusnak van döntő jelentősége. Ugyanakkor a jog működéséről a laikusokban kialakult kép jelentősen eltérhet a jogászok által „befelé” (a jogászság felé) és „kifelé” (a társadalom egésze felé) sugározni kívánt képtől.

A jogtudat és a jogi kultúra vázolt fogalmi elemzésének eredménye először is annak megvilágítása, hogy a jogtudat formálódása többszintű, többretegű szerkezetben zajlik, amelyek folytonos kölcsönhatásban állnak egymással. Az egyéni jogtudat, amely a jogra vonatkozó ismeretek, akarati és érzelmi elemek szövedéke az individuum lélektani törvényei szerint szerveződik. Ettől csak viszonylagosan elválasztható az egyéni jogtudat megnyilvánulásait összegző társadalmi jogtudat, amely azonban a társas érintkezés sajátos belső dinamikája szerint működik.

A társadalmi jogtudat viszont elválaszthatatlanul összekapcsolódik a jogi kultúrával, amely a tömegérzelmeknél, a közvéleménynél, a közhangulatnál tartósabb, tárgyiasult szellemi tartalmakat, formákat rögzít, de ami maga is ki van téve a változásoknak. E változásokat pedig éppen a társadalmi jogtudat változásai idézik elő, amennyiben képesek bizonyos intenzitást elérni, illetve a társadalmi szerkezetet is módosítani.

3. A KRIMINOLÓGIAI KUTATÁSOK HOZADÉKA

Miként a jogszociológia terén folytatott jogtudattal összefüggő kutatások értékelésénél, a kriminológiai kutatások eredményeinek mérlegeléséhez is három szempont adódik: a tartalmi, az elméleti és a módszertani aspektus vizsgálata. A következőkben tehát ezeket fogjuk sorra venni.

3. 1. TARTALMI ASPEKTUS

Annak értékeléséhez, hogy a vizsgált korszakban a kriminológiai kutatások mivel gazdagították általában a jogtudatról és közelebbről a magyar lakosság jogtudatáról szóló ismereteinket, érdemes szem előtt tartanunk az egyént a társadalom egészéhez fűző hatásnyalábokat, melyeket a fenti elméleti vázlatban azonosítottunk. A kiindulópont tehát az egyéni jogtudat (i) vizsgálata, majd pedig az egyéntől a társadalom irányába mutató hatások között a kommunikáció (ii), valamint a jogilag releváns (iii), illetve a kifejezetten jogi cselekvések (iv) mezőit vehetjük szemügyre. Ezzel érünk el a társadalmi szinthez, amelyen belül megkülönböztettük az intézményi réteget (v) és a társadalmi jogtudatot (vi). Majd a társadalomtól az egyén felé haladva ismét három hatásnyalábot különíthetünk el: a szocializációt (vii), a kommunikációt (viii) és a jogalkalmazást (ix). Végezetül pedig számba kell vennünk a közvetítő struktúrákra (x) összpontosító kutatásokat is. Az így kialakult sémába helyezhetjük a táblázatba foglalt kutatásokat az ott szereplő sorszám segítségével jelezve azokat.

Ad (i). Az egyéni jogtudat vizsgálatára irányuló kriminológiai kutatások azért is különösen fontosak szempontunkból, mert a jogszociológia inkább az egyéni psziché társadalmi meghatározottságát hangsúlyozza a *homo sociologicus* emberképében, s a tapasztalati vizsgálódásokat inkább a pszichológiára és a szociálpszichológiára hagyja. A kriminológusokat ezzel szemben már Cezare Lombroso nagy hatású művének⁹ megjelenése óta foglalkoztatja a „született bűnöző” gondolata, és jóval nagyobb figyelmet fordított a deviáns személyek lelki adottságainak vizsgálatára. Nem véletlen tehát, hogy a hazai kriminológiai kutatások egyik első témája az 1960-as évek elején a bűnöző fiatalok személyiségének vizsgálata (1)¹⁰ volt,

⁹ Cezare LOMBROSO: *L'uomo delinquente* (Milano: Hoepli 1876).

¹⁰ MOLNÁR József: „A fiatalok körében folytatott személyiségvizsgálatokról” in *Kriminalisztikai tanulmányok I.* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1962). MOLNÁR József: „A bűn-

aminek egyik fontos konklúziója éppen a „született bűnöző” sztereotípiájának kizárása volt, megállapítva, hogy a neurológiai, illetve endogén tényezők szerepe nem jelentős a bűnöző fiatalok személyiségformálódásában. A negyedszázaddal későbbi, Münnich Iván vezette kutatássorozat (7)¹¹ szemléletében azonban újra felelevenítette a korábbi hagyományt, olyannyira, hogy a vizsgálat harmadik fázisában egy külön cigány bűnözői mintára is elvégezte a „egyéni frusztrációtűrő-képesség” („Personal Frustration Tolerance”, PFT) tesztek összehasonlító vizsgálatát a nem cigány bűnözőkével. Sárík Eszternek az ifjúság értékrendjének és a devianciák összefüggésének tanulmányozására irányuló, az elmúlt évtizedben folytatott vizsgálata (20)¹² megfordítani látszik a hagyományos elképzelés által feltételezett okozati összefüggést: nem az egyéni értékrend vezet a deviáns viselkedéshez, hanem fordítva, a deviáns viselkedés alakítja az értékrendet. Sárík legutóbbi, a reziliens személyiség jellemzőire és kialakulására vonatkozó kutatásai (25)¹³ pedig egy újabb szemléletváltást tükröznek. A kérdés már nem az, hogy az emberek miért nem követik a szabályokat, vagyis a deviancia problémája, hanem hogy minden a deviancia felé terelő társadalmi hatás ellenére miért tudják azt elkerülni egyesek.

Ad (ii). Az egyéni kommunikáció vizsgálata, úgy tűnik, hogy a kriminológiai kutatásoknak éppen úgy „vakfoltja”, mint a jogszociológiáé, ami mögött számos tényező állhat. Az egyik, hogy a jogról való vélekedés – amiben szükségszerűen együtt jelennek meg valamilyen arányban a jogra vonatkozó tárgyi ismeretek és a jog értékelésének elemei – közlésével az egyén a társas lét szférájába lép, vagyis az egyéni jogi kommunikációnak politikai implikációi vannak. Másfelől – éppen ezért – az egyéni jogtudat vizsgálata szempontjából nem feltétlenül megbízható egyedül a vizsgált személy véleményét kérni,¹⁴ anélkül, hogy megkísérelnénk megfigyelni tényleges viselkedését. Ebből adódik, hogy e területen különösen fontosak a mikroszociológiai – különösen a résztvevő megfigyeléssel végzett – vizsgálatok. Ezt a következtetést támasztja alá az is, ha számításba vesszük az egyéni szintű kommunikáció interaktív természetét, hiszen a társadalmi élet „földszintjén” zajló diskurzusok tanulmányozásánál nem tekinthetünk el a kontextust adó strukturális elemek vizsgálatától sem.

tettes fiatalkorúak személyiségformálása és a javítóintézet” in *Kriminálisztikai tanulmányok II.* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1963).

¹¹ MÜNNICH Iván – VÁG András: „A férfi bűnelkövetők gyermekkorai és a P.F.T. teszt” in Gödöny József (szerk.): *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 26.* (Budapest: OKKRI 1989) 369–426., 369–370. MÜNNICH Iván – MÜNNICH Ákos: „Antiszociális személyek viselkedése kísérleti helyzetekben” in Gödöny József (szerk.): *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 28.* (Budapest: OKKRI 1991) 307–343. TAKÁCS Ildikó – MÜNNICH Iván – MÜNNICH Ákos – BUGÁN Antal: „Társas orientáció és bűnözés”. IRK Ferenc (szerk.): *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 35.* (Budapest: OKKRI 1998) 146–183.

¹² SÁRIK Eszter Katalin: „Ifjúsági értékrend és deviancia” in Vókó György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 49.* (Budapest: OKRI 2012) 87–106.

¹³ BOLYKY Orsolya – SÁRIK Eszter: „Talpon maradni... Reziliens életutak elemzése” in Vókó György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 57.* (Budapest: OKRI 2020) 105–128.

¹⁴ Különösen a survey-típusú, kérdőíves vizsgálatok esetében merül fel élesen ez a probléma: a megkérdezett nem azt válaszolja, amit gondol egy bizonyos kérdésről, hanem azt, amiről úgy véli, hogy általában „elvárható”, „politikailag korrekt” stb.

Ezért is izgalmas Boda Zsolt és Szabó Gabriella kutatása (21)¹⁵ a médiának a bűnözésre és a büntető igazságszolgáltatásra vonatkozó lakossági attitűdökre hatására vonatkozóan. Összefoglaló elemzésükben a kutatók kiemelték a fókuszcsoportos interjúkban megfogalmazott vélemények, állásfoglalások ellentmondásosságát. Annak ellenére, hogy részt vevő fiatalok korlátozott formában és kritikusan viszonyultak médiafogyasztáshoz, a bűnözésről és a büntető igazságszolgáltatásról mégis a médiában kialakított keretben foglalkoztak. A kutatók felhívták a figyelmet arra, hogy a média nem közvetlenül, hanem véleményformálókön keresztül hat az egyénre, vagyis a személyközi kommunikáció mintegy a médiahatás szűrőjeként is működik. Ez utóbbi meglátásból következik, hogy a médiafogyasztás nem válik el a többi befolyásoló tényezőtől és személyközi kapcsolattól, amelyek formálják az egyéni gondolkodást és viselkedést.

Ad (iii). Elméleti modellünkben a jogilag releváns társadalmi cselekvések körébe a jogsértő magatartásokat és a jog elkerülését célzó cselekvéseket soroltuk. E két típus összekapcsolódva jelenik meg a kriminológia perspektívájából a látens bűnözés jelenségében, hiszen ott a jogsértő cselekedet az elkövető oldalán az előbbi, míg a feljelentés elmulasztása a sértett oldalán az utóbbi kategóriába esik. A látens bűnözés vizsgálata szempontjából úttörő volt Korinek László kutatása (6)¹⁶ a rendszerváltást megelőzően, majd Kó József nemzetközi projektekbe illeszkedő felmérése 2004-ben (14)¹⁷ volt kiemelkedő jelentőségű ebben a témában. Ez utóbbi eredményeinek értékeléséből érdemes kiemelni, hogy Magyarországon a bűnözés helyzete és megítélése is viszonylag kedvezőnek számított nemzetközi összehasonlításban, ugyanakkor a hivatalos bűnügyi statisztika és a viktimológiai adatfelvétel eredményei között rendkívül nagy eltérés mutatkozott: az utóbbi bizonyos bűncselekményi típusokban többszöröse volt az előbbinek. Ehhez a nemzetközi kutatási projekthez kapcsolódott az a 2007-es adatfelvétel is, amelynek elemzése alapján Parti Katalin az észti és a magyar fiatalok látens devianciáit vizsgálta a családhoz és a kortársakhoz kötődés tükrében (19).¹⁸

Ad (iv). A kriminológia perspektívájából – tekintettel arra, hogy a büntető eljárás alapvetően *ex officio* indul – az egyéni jogi cselekvések körébe elsősorban a feljelentés kerül. A feljelentés aktusa egyaránt érdekes lehet a viktimológiai és a látenciavizsgálatok szempontjából is, mégis csupán a fent említett Kerecsi és Kó által vezetett 2005-ös vizsgálat (15) fordított erre külön figyelmet. Az adatfelvétel kiterjedt a válaszadónak a különböző típusú bűncselekmények áldozatává válására, a bűn-

¹⁵ Zsolt BODA – Gabriella SZABÓ: „The Media and Attitudes towards Crime and the Justice System: A Qualitative Approach” *European Journal of Criminology* 2011/4. 329–342. <https://doi.org/10.1177/1477370811411455>.

¹⁶ KORINEK László: *Látens bűnözés Baranya megyében*. Kandidátusi értekezés, 1984.

¹⁷ KERECSI Klára – Kó József: „Az áldozattá válás jellemzői Magyarországon a 2005-ös viktimológiai felmérés tükrében” in VIRÁG György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 47. (Budapest: OKRI 2010) 113–130.

¹⁸ KERECSI Klára – PARTI Katalin (szerk.): *Látens fiatalkori devianciák egy önbevalláson alapuló felmérés tükrében – „ISDR-2”* (Budapest: OKRI–ELTE 2008). PARTI Katalin: „Az észti és a magyar fiatalok látens devianciái a családhoz és a kortársakhoz kötődés tükrében” in VÓKÓ György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 46. (Budapest: OKRI 2009) 190–215.

cselekményt követően tett esetleges feljelentésére, és amennyiben a válaszadó nem tett feljelentést, akkor ennek okait is firtatták a kutatók.

Ad (v). A kriminológia szemszögéből az intézményi réteg magában foglalja a bűnüldöző szervek – rendőrség, ügyészség –, a büntető igazságszolgáltatás és a büntetésvégrehajtás összetett intézményrendszereit. Ezek közül az általunk áttekintett periódusban a rendőrség működésére irányult leginkább a kutatók figyelme. Tapasztalataim szerint e mögött a „szűklátókörűség” mögött leginkább a bíróságok és az ügyészségek empirikus társadalomkutatás előli elzárkózása lehet a legfőbb ok. Ami rendőrséget illeti, e körben a legjelentősebb kutatás a Csepeli György és munkatársai által 1996-ban a rendőrök cigány kisebbséghez való viszonyára fókuszáló vizsgálata (10)¹⁹ volt. A kutatás ugyanis kiterjedt nem csupán a romákkal szembeni előítéletek felmérésére, hanem körültekintően vizsgálta a rendőrök társadalmi háttérét és testületi önképét is. Ezen túl a fent már említett 2005-ös Kerecsi és Kó nevével fémjelzett kutatás (15)²⁰ is tartalmazott kérdéseket a rendőri munka lakossági megítélésre vonatkozóan, s ez a téma megjelent a tíz évvel későbbi, hasonló tárgyú vizsgálatban is, amit Barabás A. Tünde és munkatársai végeztek (22)²¹ – a bűnözéstől való félelem egy sajátos összetevőjére, a bizonytalanságérzet problémájára összpontosított.

Ad (vi). Ezzel érkeztünk el a jogtudatkutatások hagyományosan fő területének tekintett problémacsoporthoz, a társadalmi jogtudat szintjéhez, aminek vizsgálatára a kapcsolódó kriminológiai kutatások túlnyomó része – (3),²² (8),²³ (9),²⁴ (15), (16),²⁵ (22), (23),²⁶ (24)²⁷ – is irányult. E kutatások – amelyek közül itt most csupán kettőre szeretnék részletesebben kitérni – visszatérő témája volt a bűnözés helyzetének lakossági megítélése, valamint a büntető igazságszolgáltatás és a büntető jog-

¹⁹ CSEPELI György – ÖRKÉNY Antal – SZÉKELY Mária: „Szertelen módszerek. A megkülönböztetés-mentes viselkedés lehetőségei és akadályai” in CSÁNYI Katalin (szerk.): *Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőri kezelésének tanulmányozásához* (Budapest: COLPI 1997).

²⁰ KERECZI Klára – KÓ József: „Az áldozattá válás jellemzői Magyarországon a 2005-ös viktimológiai felmérés tükrében” in VIRÁG György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 47.* (Budapest: OKRI 2010) 113–130.

²¹ BARABÁS A. Tünde – KOPPLÁNY Gergely – SZIGETI Ákos: „A bizonytalanságérzetet meghatározó problémák és kezelésük Budapest két városrészében” in VÓKÓ György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 55.* (Budapest: OKRI 2018) 120–152.

²² VIGH József – TAUBER István: „A bűnözés megelőzése és a jogtudat egyes problémái” in SZÜK László (szerk.): *A bűnmegelőzésről I. Tanulmánykötet* (Budapest: Igazságügyi Minisztérium 1983) 64–111.

²³ IRK Ferenc: „Morál és jog viszonya a közvéleményben” in GÖDÖNY József (szerk.): *Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok 28.* (Budapest: OKRI 1991) 41–84.; IRK Ferenc: „A morál és a jog időszzerű kérdései. Egy közvélemény-kutatás tapasztalatai” in IRK Ferenc (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 37.* (Budapest: OKRI 2000) 258–272.

²⁴ FEHÉR Lenke: „Erőszakos bűnözés – bűnözéstől való félelem” in IRK Ferenc (szerk.): *Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok 33.* (Budapest: OKRI 1993) 36–65.

²⁵ KERECZI Klára: „Vélemények a bűnről és büntetésről – egy lakossági attitűdvizsgálat tapasztalatai” in IRK Ferenc (szerk.): *Kriminológiai tanulmányok 43.* (Budapest: OKRI 2006) 203–240.

²⁶ ZOLTÁN J. TOTI: „The Public Opinion about the Death Penalty in Hungary and Worldwide: What Do Polls on Capital Punishment Show?” *Krytyka Prawa* 2020/3. 214–232. <https://doi.org/10.7206/kp.2080-1084.404>.

²⁷ HOLLÁN Miklós – VENCZEL Timea: „Büntetőjogunk szabályozási újdonságai – a jogtudatban: egy empirikus kutatás eredményei” *MTA Law Working Papers* 2020/31.

szabályok ismeretének és lakossági értékelésének vizsgálata. A kutatásokban megjelenő közös konklúzió a magyar lakosság nemzetközi összehasonlításban is magas büntetési igényének megállapítása, amelyre eddig nem sikerült kielégítő magyarázatot adnia a kutatóknak.

Külön figyelmet érdemel az Irk Ferenc által vezetett longitudinális vizsgálat (8) az erkölcs és a büntetőjog viszonyának vizsgálatára vonatkozóan, mert mind az 1988-as előzményi kutatás, mind az 1997-es adatfelvétel kérdőívébe a Sajó András által vezetett 1986-os „jogosultságtudat vizsgálata” felmérésben²⁸ szereplő kérdések is helyet kaptak. Az eredmények azt mutatták, hogy az 1986-os és az 1988-as felmérés között nagyobbak voltak a különbségek, mint az 1988-as és az 1997-es között, amiből a kutatók arra következtettek, hogy az értékváltozásoknak valószínűleg a rendszerváltást közvetlenül megelőző években nagyobb volt a dinamikája, mint azt követő évtizedben. Jól példázza ezt, hogy vagyoni értékek esetében szinte azonosak voltak az 1988-as és az 1997-es felmérés eredményei, míg az 1986-os adatok szerint nagyságrenddel enyhébb volt a gazdagtól vagy a munkahelyről való lopás megítélése az 1988-ashoz képest.

Másodikként egy viszonylag friss, Hollán Miklós és Venczel Tímea által jegyzett kutatást (24) emelnék ki, amely megerősítette a fent már jelzett jelenség, a magyar lakosság erős büntetési hajlamának tényét. A 2018-ban lefolytatott vizsgálat alapvetően a büntetőjogi szabályozás közelmúltban bekövetkezett változásainak lakossági ismeretére összpontosított. Az adatok azt mutatták, hogy emberek inkább azokat a szabályokat ismerték jobban, amelyek jelenleg tiltottak valamit, mint azokat, amelyek nem. A lakosság véleménye abszolút mértékben és a hatályos joghoz képest is erősen punitívnak bizonyult: a válaszadók közel kétharmada értett egyet a hatályos joggal, s amikor nem, akkor azt is büntették volna, amit a jog nem (pl. a felnőttek közötti homoszexuális kapcsolatot a válaszadók 40%-a büntetné, amit a büntető törvény már évtizedek óta nem rendel büntetni).

Ad (vii). A társadalom felől az egyén felé irányuló hatások közül a szocializáció, vagyis a társadalmi nevelés hatásnyalábját vegyük szemügyre elsőként. Ennek kapcsán érdemes megjegyeznünk, hogy mivel az egyén lélektani fejlődése s az ennek során kialakult belső szerkezet elválaszthatatlan a nevelés folyamatától, így mindazok a kutatások, amelyeket az egyéni jogtudat vizsgálatával összefüggésben már említettünk – (1), (7), (20), (25) – tartalmaznak a szocializációra vonatkozó adatokat is. Mindezeket túl a rendszerváltás előtti korszakból említhetjük Molnár József 1966–67-ben lefolytatott kutatását (2)²⁹ a budapesti fiatalkorú bűnözői csoportok – a korabeli zsargon szerint: „galerik” – kialakulására vonatkozóan, amelyben nagy hangsúllyal jelent meg a család mellett a kortárs csoport hatásának elemzése. A szocializáció e két ágensének hatását s e hatások összefüggését vizsgálta Parti Katalin is a fiatalkorúak látens devianciáinak (bűnözés) tanulmányozás során, a fentebb már említett 2007-es adatfelvételen alapuló kutatásában (19). Összességében tehát

²⁸ Ld.: Sajó András: *A jogosultság-tudat vizsgálata* (Kutatási összefoglaló) (Budapest: MTA ÁJTI 1988).

²⁹ MOLNÁR JÓZSEF: *Galeribűnözés. Antiszociális fiatalkori csoportok, a fiatalkori csoportos bűnözés* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1971).

látható, hogy a társadalmi jogtudat vizsgálata mellett a szocializáció problémaköre volt az egyik legintenzívebben kutatott területe a vizsgált korszak kriminológiai kutatásainak.

Ad (viii). Kevesebb figyelmet kapott a társadalomtól az egyén felé irányuló kommunikáció, vagyis a tömegtájékoztatás, a média jogtudatra gyakorolt hatásának vizsgálata a kriminológiában, annak ellenére, hogy a kutatók a társadalmi jogtudat vizsgálata során ezt a hatást mindig említették, s fontosnak gondolták. A tapasztalati kutatások azonban csak az ezredfordulót követően indultak meg, melyek sorát az igazságszolgáltatás médiában formált képének Barabás A. Tünde, Gyurkó Szilvia és Virág György által végzett elemzése (17)³⁰ nyitotta 2005-ben. Ehhez szorosan kapcsolódott a kutatócsoport fiatalokú bűnelkövetők és áldozatok médiaprezentációjára irányuló vizsgálata (18)³¹ 2006-ban. A kutatások napvilágra hozták nemcsak a média igazságszolgáltatásról formált képének torzításait, hanem a hazai média szakmai sztenderdjeinek hiányosságait is – például az interjúalanyok személyiségi jogainak gyakori figyelmen kívül hagyását. Boda Zsolt és Szabó Gabriella fentebb már említett kutatása (21) pedig arra is ráirányította figyelmet, hogy a társadalmi kommunikáció folyamatában az igazságszolgáltatásról kialakuló kép a befogadói oldalon is jelentős mértékben torzulhat.

Ad (ix). A jogalkalmazás kérdése a büntetőjog viszonylatában leginkább a bűnügyi statisztika vizsgálatában jelentkezik. A kriminálstatisztikai adatok elemzése fontos témája volt az 1980–85 között a „társadalmi beilleszkedési zavarok és a bűnözés” Gödöny József által koordinált projektjének (4)³². A bűnügyi és a szociális statisztikai adatok összehasonlító elemzésére épült Tauber István kutatása (5)³³ a társadalmi szerkezet és a bűnözés összefüggésének feltárására az 1980-as évek közepén, amelynek eredményei később a „cigánybűnözés” kriminológiai tanulmányozása szempontjából is jelentősnek bizonyultak. A kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy az azonos (halmozottan hátrányos helyzetű) társadalmi helyzetben lévő cigányok és nem cigányok körében nem tapasztalható lényeges különbség a bűnözési hajlam tekintetében. A „cigánybűnözés” jelensége valójában tehát nem a romák etnikai vagy kulturális sajátosságaival, hanem elsősorban azzal magyarázható, hogy körükben sokkal nagyobb a hátrányos helyzetben lévők aránya, mint a többségi társadalomban. A Fehér Lenke fentebb már említett kutatása (9) a rendszerváltást követő évtizedben a bűnözés megháromszorozódására, illetve azon belül az erőszakos bűnözés kétszeresére növekedésére reflektált, összefüggésbe hozva azt a lakosság körében az erőszakos bűnözéstől való félelem növekedésével. Póczik Szilveszter munkássága kitüntetett figyelmet érdemel a „cigánybűnözés” kriminoló-

³⁰ BARABÁS A. Tünde – GYURKÓ SZILVIA – VIRÁG GYÖRGY: „Média és igazságszolgáltatás” in IRK Ferenc (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 43.* (Budapest: OKRI 2006) 11–38.

³¹ GYURKÓ SZILVIA – VIRÁG GYÖRGY: „A bűn és a gyermekek ábrázolása a médiában” in VÓKÓ GYÖRGY (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 43.* (Budapest: OKRI 2009) 250–276.

³² GÖDÖNY JÓZSEF: „A társadalmi beilleszkedési zavarok és a bűnözés” in GÖDÖNY JÓZSEF (szerk.): *Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok 24.* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1987) 7–38.

³³ TAUBER ISTVÁN: *A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés összefüggései, különös tekintettel egyes kisebbségi csoportokra* (Budapest: ELTE Jogi Továbbképző Intézet – Tankönyvkiadó 1986).

giai vizsgálatában, melynek részeként a szerző beható kritikai elemzés alá vonta a rendszerváltás előtti, 1971–88-as cigánybűnözésre vonatkozó statisztikákat (12).³⁴

Ad (x). Végezetül vegyük most szemügyre azokat a kriminológiai kutatásokat, amelyek valamiképpen az egyén és a társadalom egésze közé ékelődő szerkezeti elemeket – a társadalmi rétegződés, a különféle hivatási és szocietális csoportok – figyelembe véve határozták meg vizsgálódásuk tárgyát. Ezek egyik legfontosabb csomópontja a „cigánybűnözés” jelensége volt, ami tágabb értelemben a hazai roma kisebbség társadalmi integrációjának problémakörének voltaképpen a kriminológiai aspektusa. Noha a romák hátrányos társadalmi helyzete és a körükben nagyobb számban mutatkozó deviáns viselkedések már a Gödöny József vezette kutatássorozatban is felmerültek (4), elsőként Tauber vizsgálata (5) fókuszált a problémára határozottan. Mint említettük, a rendszerváltást követően Póczik kutatásai (11),³⁵ (12), (13)³⁶ voltak meghatározó jelentőségűek, amelyek 1997 és 2000 között több fázisban zajlottak.

Még két olyan kutatásról kell szót ejtenünk, amelyek lakóhelyi közösségekre, Budapest kerületeire, illetve városrészeire koncentrálták vizsgálódásaikat. Az előbbi, a Kó József nevéhez fűződő kutatás 2004-ben egy nemzetközi projekt részeként zajlott (14)³⁷ a IX. és a XX. kerület lakóinak bűnözéssel kapcsolatos attitűdjeit vizsgálta. Az utóbbi esetében, a fentebb már említett Barabás A. Tünde és munkatársai által végzett, szintén nemzetközi kutatási programba illeszkedő vizsgálat (22) során a kutatók Budapest két városnegyedében – az Országút (II. ker.) és a Laposdűlő (X. ker.) városrészekben – vettek fel adatokat 2015-ben és 2016-ban a bűnözéstől való félelem és a bizonytalanságérzés összefüggéseinek feltárása érdekében.

3. 2. ELMÉLETI ASPEKTUS

Az elméletépítés tekintetében általában jellemző volt, hogy a vizsgált korszak kriminológiai kutatásai inkább a kortárs jogszociológia, kriminológia, szociálpszichológia elfogadott teoretikus kereteire támaszkodtak, s nem feltétlenül törekedtek új elméletek kidolgozására. Ennek ellenére voltak olyan területek, amelyek a hazai jogszociológiai kutatások szemszögéből előremutatóak voltak. Így jelentős volt az egyéni jogtudat vizsgálata terén a deviáns személyiség szerkezetének vizsgálatára kidolgozott pszichológiai elméletek adaptációja a kriminológiai kutatásokban (7). A frusztráció, az agresszió, a társas orientáció, a reziliencia fogalmainak tisztázá-

³⁴ PÓCZIK Szilveszter: „Roma bűnelkövetők a statisztikák tükrében. A romákkal kapcsolatos kriminológiai kutatás mai állása” in Irk Ferenc (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 38.* (Budapest: OKRI 2001) 266–293.

³⁵ PÓCZIK Szilveszter: „Börtönbüntetésre ítélt magyar és cigány bűnelkövetők összehasonlító vizsgálata” in Irk Ferenc (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 37.* (Budapest: OKRI 2000) 238–257.

³⁶ PÓCZIK Szilveszter: „A roma kisebbség egyes szociológiai és kriminológiai problémái” (Kutatászáró összefoglalás) in Irk Ferenc (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 40.* (Budapest: OKRI 2003) 98–120.

³⁷ Kó József: „Bűnözéssel kapcsolatos attitűdök vizsgálata Budapest két kerületében” in Irk Ferenc (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 41.* (Budapest: OKRI 2004) 11–44.

sa (25) és összetett elméleti – például játékelméleti – konstrukciókba való beépítése mind hozzájárultak az individuális jogtudat problémájának mélyebb megértéséhez. A jogi szocializáció vizsgálata szempontjából ugyancsak lényeges volt a család és a kortárs csoport hatásainak elméleti összekapcsolása (19). Hasonlóképpen fontos volt az a törekvés, hogy a média szocializációban, illetve társadalmi jogi kommunikációban játszott szerepének tisztázása érdekében a kutatók túllépjenek a médiafogyasztás mérésén, s egy a hatásmechanizmust feltáró teoretikus keretet igyekezzenek kidolgozni (21). Az egyéni jogi és jogilag releváns cselekvések tanulmányozása szempontjából különösen fontos volt a „viktimológiai fordulat”³⁸ szemléletváltása, melynek jegyében számos kutatás – (13), (14), (15), (16) – született az ezredfordulót követően. A közvetítő társadalomszerkezeti elemek vizsgálata terén újszerű megközelítésként jelentkeztek a városrészek mikrokörnyezeti hatásainak elemzésére tett kísérletek, ld. (14), (22).

3.3. MÓDSZERTANI ASPEKTUS

A kutatások módszertanát tekintve, azt látjuk, hogy a kvantitatív, nagymintás kutatások – (3), (4), (5), (6), (8), (9), (10), (11), (12), (13), (14), (19), (22), (23), (24) – végig megőrizték pozíciójukat az elmúlt három évtizedben, ugyanakkor a kvalitatív módszerek alkalmazása terén egészen újszerű kísérletek is történtek. Így a klinikai pszichológiából kölcsönzött kísérleti módszer (7), a média tartalomelemzés – (17), (18) – vagy a fókuszcsoporthoz tartozó interjú készítése – (21), (22) – határozottan jelzik a kvalitatív módszerek iránti érdeklődést a kriminológusok körében. Bizonyos kutatásokban – (7), (17), (18), (22) – pedig sikerült a különböző módszereket gyümölcsöző módon összekapcsolni. Az ezredfordulót követően pedig egyre jelentősebb számban kapcsolódtak be nemzetközi kutatási projektekbe – (14), (15), (19), (22) – kriminológusaink, ami magával hozta az összehasonlító elemzések lehetőségét.

4. A JOGTUDATKUTATÁSOK A JOGSZOCIOLÓGIÁBAN ÉS A KRIMINOLÓGIÁBAN

Látnunk kell, hogy a rendszerváltás jelentős pozitív változást eredményezett a két diszciplína között a kutatási tárgy körül alakuló diszkurzív tér dinamikájában. Elsőként talán azt érdemes kiemelni, hogy számba véve a sporadikus kereszthivatkozásokat, látható, hogy a szocializmus a két diszciplína művelői között, ha voltak

³⁸ A „viktimológiai fordulat” lényege, hogy az 1980-as évek végétől kezdve egyre jelentősebb szerepet kapott a bűncselekmények áldozatainak szempontja a kutatásokban. A hagyományos felfogás úgy tekintett a bűnözés jelenségére mint ami alapvetően a bűnözők és a bűnüldöző, illetve igazságszolgáltatási szervekre tartozó társadalmi jelenség, s amiben az áldozatok legfeljebb „mellékszereplőként” tűnnek fel.

is szakmai kapcsolatok, és – talán személyes ismeretségek alapján szerveződő – *ad hoc* együttműködés a jogtudatkutatók terén, valójában aligha beszélhetünk olyan közös erőfeszítésekről, melyek egy interdiszciplináris diszkurzív tér kialakítását célozták volna.

Másrészt van itt egy valószínűleg sokkal mélyebben fekvő és egyúttal a fenti viszonylagos elhatárolódást is bizonyos fokig magyarázó szemléleti különbség is a kriminológusok és a jogszociológusok megközelítése között. Az előbbiek az adott („szocialista”) társadalmi viszonyok között a bűnözés jelenségét egy olyan devianciaként látták, melynek alapja a még mindig fennálló – sőt, az 1980-as években fokozottan „újratermelődő” – társadalmi egyenlőtlenségek. Miként azt Gödöny József megfogalmazta egy írásában: „a deviancia a társadalmi egyenlőtlenségek ára”.³⁹ Ezzel szemben a jogszociológusok – s leginkább Sajó – úgy vélték, hogy éppen ellenkezőleg: a deviáns viselkedés (az alkoholizmus, a bűnözés, az idegengyűlölet stb.) az érdemeket, a teljesítményt, a kiválóságot figyelmen kívül hagyó „primitív”, „egalitárius” egyenlőség eszmény következménye. Ez vezet el ugyanis – a megfelelő állami anyagi források hiányában – a túlszabályozás, a bürokratizálódás és a jogtól való elidegenedés körforgásához, ami a legfőbb akadálya annak, hogy létrejöjjön a független és felelős állampolgárok erős jogosultságtudata.

A rendszerváltást követően azonban sok tekintetben megváltozott ez a viszony, mivel a jogszociológusok figyelmét elsősorban a demokratikus jogállam kiépülése nyomán a politikai rendszerben, az államszervezetben és a jogrendszerben kialakuló intézményi fejlemények kötötték le, aminek következtében a jogtudat témája átmenetileg háttérbe szorult a jogszociológiai kutatásokban. Ezzel szemben a kriminológusok számára a legfontosabb problémává az ugrásszerűen megnövekedett bűnözés vált. E jelenség tapasztalati vizsgálata viszont számos ponton kapcsolódott a jogtudat kérdésköréhez, így a kriminológiai kutatások e téren nemcsak kiegészítették a jogszociológiai vizsgálódásokat, hanem intenzitásukat, problémaérzékenységüket és módszertani újszerűségüket tekintve felül is múlták azokat különösen az ezredfordulót megelőző évtizedben.

A jogtudat problematikájával összefüggő kriminológiai kutatások tehát a rendszerváltást követő évtizedben töretlen lendülettel folytatódtak, mintegy parírozva a kortárs jogszociológia ilyen irányú kutatásainak átmeneti recesszióját. A kriminológia így hozzájárult a jogtudatkutatók hagyományának folyamatos fenntartásához. Másfelől, az elmúlt évtizedben a témában lefolytatott kriminológiai kutatások megritkulása szerencsésen egybe esett a jogszociológiai vizsgálatok fellendülésével. Talán e sajátos „váltógazdálkodás” eredménye az is, hogy a két diszciplína művelői közötti tudományos diskurzus jelentősen intenzívebbé vált a szocializmus időszákához képest. Ennek következtében mind az elméleti vizsgálódások eredményeinek átadását, mind a kutatások módszertani tapasztalatainak cseréjét illetően biztatónan formálódni kezdett egy interdiszciplináris diszkurzív tér, amelynek fókuszát éppen a jogtudat kérdésköre adja.

³⁹ GÖDÖNY (32. lj.) 9.

5. AZ ÜZENET

Lássuk végül, milyen választ adhatunk arra a kérdésre, hogy a kriminológiai kutatások eredményei mennyire járultak hozzá ahhoz, hogy jobban megértsük a magyar lakosság joghoz való viszonyának a rendszerváltást követő három évtizedben bekövetkezett változásait.

Mint azt a korszak jogszociológiai vizsgálódásainak összegzése kapcsán jeleztük,⁴⁰ úgy tűnik, hogy a magyar társadalomnak nem sikerült túllépnie a szocializmus korszakának nyomasztó teherétélén: az állandósult normazavarok, a cigánysággal szembeni – az antiszemitizmushoz hasonló – komplex rasszista ideológia meggyökeresedése a közgondolkodásban, a jogtól való elidegenedés, a túlzott büntetési hajlam – ezek mind jellegzetes tünetei ennek. E kudarc történetének feltárásához a bemutatott kriminológiai vizsgálódások több ponton is hozzájárulhatnak. Segítenek jobban megérteni a rendszerváltás éveiben lezajlott értékváltozások dinamikáját és tartalmát; a cigánybűnözés mélyreható elemzésével a köré épülő előítéletrendszer működési mechanizmusát; a jogi szocializáció – és általában a társadalmi nevelés – alapvető ágenseinek (család, kortárs csoport) és a média hozzájárulását a normazavarok és a magas büntetési igény fennmaradásához. Árnyalják annak az optimista forgatókönyvnek a megvalósulására vonatkozó becsléseinket is, miszerint a közeljövőben talán lehetőség lenne arra, hogy éppen a jogi kultúrából induljon ki egy, a politikai kultúrát is kedvező irányba terelő hatás. A halálbüntetés támogatottságának és a büntetési rezsim megítélésének vizsgálata egyaránt megvilágítja azt a nehézséget, hogy a (büntető) jogszabályi változások ütemének gyorsulása mennyire alásza a jogba vetett bizalom alapját képező stabilitás – jogbiztonság – érzetét, hozzájárulva ezzel a jogi elidegenedés fenntartásához.

⁴⁰ Vö.: H. SZILÁGYI: „Jogtudat-kutatások a magyar jogszociológiában a rendszerváltást követően” (4. l.) 73.